

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TĀRP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

TRYS DOKUMENTAI IŠ MYKOLO RÖMERIO ASMENS BYLOS

Parengė Mindaugas Maksimaitis

Lietuvos valstybinio archyvo Lietuvos TSR Švietimo liaudies komiariato fonde [R-762], tarp respublikos pedagogų asmens bylų [apyrašas 2], yra saugoma Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakulteto Valstybinės teisės katedros vedėjo profesoriaus Mykolo Römerio asmens byla [saug. vien. 494]. Bylos apimtis nedidelė, joje iš viso keturiolika lapų.

Byla prasideda M. Römerio ranka lietuvių ir rusų kalbomis 1940 m. gruodžio 26 d. užpildyta ir pasirašyta to laikotarpio standartinė anketa – „Asmens lapeliu kadrams registruoti“, su pirmojo lapo dešiniame viršutiniame kamputyje priklijuota mažyte („pasinė“), bet geros kokybės foto- nuotrauka, kurioje užfiksuotas išraiškingas profesoriaus veidas.

Toliau asmens byloje yra rašomąja mašinėle parašyti ir M. Römerio pasirašyti trys įdomūs dokumentai – jo autobiografija bei autoriaus vietoje atsakymų į atitinkamus minėtos anketos klausimus pateikti „Prof. Mykolo Römerio kelionių į užsienius sąrašas“ ir „Prof. Mykolo Römerio spausdintų darbų sąrašas“.

Tai ir visas šios M. Römerio asmens bylos, kurių, beje, Lietuvos valstybiniame archyve, tiesa, kituose fonduose (Vytauto Didžiojo universiteto, Vilniaus universiteto ir kt.), yra keletas, turinys.

Minėtieji trys vienas kitą papildantys dokumentai, kaip pateikiantys nemaža vertingos ir išsamios medžiagos apie M. Römerio, taurios ir daug Lietuvai bei jos mokslui nusipelniusios asmenybės, jo paties suvoktą ir vertinamą beveik visą gyvenimo ir veiklos kelią, čia siūlomi skaitytojų dėmesiui.

Rašydamas apie save, M. Römeris dėl plataus istorinio konteksto autobiografijoje sugebėjo pateikti nemaža vertingos medžiagos apie XX a. pradžios visuomeninį gyvenimą Vilniuje ir kitur, kur jam teko tuo metu gyventi (Peterburge, Paryžiuje, Krokuvoje).

M. Römerio gyvenimo atkarpa, sutapusi su tarpukario Lietuvos valstybės gyvavimu, pasižymėjo nepaprastu produktyvumu. Todėl nenuostabu, kad šį laikotarpį apimanti skelbiamos autobiografijos dalis yra tiesiog perkrauta faktų, autoriui kartais apsiribojant lakonišku kasdieninės įvairiapusės įtemptos veiklos išvardijimu, kai, rodos, nebelieka noro ir jėgų

plačiau analizuoti ir vertinti savo darbus, o kartais net sunku laikytis nuoseklumo.

Reikia manyti, ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino ir M. Römerio nenoras sovietinei administracijai patikėti savo samprotavimus apie kai kuriuos paskutiniųjų metų veiklos aspektus.

Autobiografija neapima tik paskutinio neilgo M. Römerio gyvenimo tarpsnio. Prislėgtas asmeninių išgyvenimų bei kraštą ištikusių nelaimių, jis pasiligojo, nors akademinio gyvenimo nenutraukė, o kiek sąlygos leido, net ir rašė. Svarbiausiu visuomenei žinomu šio laikotarpio jo darbu laikomas veikalas „Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas“, kurio, rizikuodamas savimi ir artimaisiais, jis ėmėsi prieš pat karą ir kurį baigė 1944 m. pavasarį.

M. Römeris mirė 1945 m. vasario 22 d. Vilniuje, palaidotas Rasose.

Skelbiamą M. Römerio autobiografiją dar kiek papildė jo atsakymai į byloje esančios anketos klausimus. Štai keletas, regis, svarbesnių atsakymų.

Beveik visą gyvenimą tautybės požiūriu save apibūdindavęs Lietuvos lenku, paskutinįjį dešimtmetį, taip pat ir šioje anketoje, M. Römeris pažymėjo esąs lietuvis, o savo tėvus apibūdino bajorais. Pasak M. Römerio, jis gerai mokėjo lenkų, prancūzų ir rusų kalbas, silpnai – vokiečių, be to, skaitė gudų ir ukrainiečių kalbomis. Atsakydamas į klausimą dėl savo partinės priklausomybės, nurodė nepriklausęs prie jokios partijos ar politinės organizacijos. Į klausimą, ar dalyvavo revoliuciniame judėjime, M. Römeris atsakė 1905–1906 m. dalyvavęs „žurnalistinėje revoliucinio turinio veikloje“. Apie „dovanas ir pagyrimus, gautus po Spalio revoliucijos ir po 1940 m. birželio 15 d.“ M. Römerio parašyta, kad 1928 m. jis buvęs apdovanotas Gedimino, 1933–1934 m. – Vytauto Didžiojo antrojo laipsnio ordinais, 1936 m. – taip pat antrojo laipsnio Latvijos Trijų žvaigždžių ordinu, tais pat metais tapęs prancūzų Garbės legiono karininku.

Čia minima M. Römerio asmens byla buvo pradėta po Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos atliktų Vilniaus universiteto Teisių fakulteto suspendavimo ir naujo Teisės mokslų fakulteto įsteigimo, po buvusiojo jo mokslo personalo atleidimo ir, gerokai atsijojus, naujo paskyrimo. Pildydamas anketą, M. Römeris jau buvo patekęs tarp paskirtųjų, o išvakarėse – 1940 m. gruodžio 20 d. – LTSR Švietimo liaudies komisaro įsakymu jam buvo pripažinti turėtieji profesoriaus vardas ir daktaro mokslinis laipsnis.

Rengiant spaudai minėtoje M. Römerio asmens byloje esančią autobiografiją, naudotasi ir šios autobiografijos rankraštiniu tekstu, parašytu M. Römerio ranka ir saugomu jo dukrų. Lyginant šiuo du tekstu, skirtumų nepastebėta, išskyrus tai, kad rankraštiniame tekste dauguma minimų

pavadinimų autoriaus yra pabraukti. Šie atskirų žodžių bei frazių pabraukimai yra perkelti ir į skelbiamąjį tekstą (kursyvu). Remiantis rankraščiniu tekstu, trijose vietose patikslinti asmenvardžiai.

Ir dar: abu skelbiamos M. Römerio autobiografijos originalai neturi autorinės antraštės, todėl šiame leidinyje dokumentui antraštę davė publikacijos rengėjas.

PROF. MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA

Esu gimęs 1880.V.17 (V.5 – senojo stiliaus) Lietuvoje Zarasų (dabar Rokiškio) apskrities Obelių valsčiaus Bagdonišio dvare, kuris priklausė mano tėvui Mykolui-Kazimierui Römeriui. Römerių giminė – vokiškos kilmės, kilusi iš Saksonijos, Lietuvoje gyvenanti nuo XVII amžiaus pabaigos. Šeima buvo lenkų tautinės kultūros, šeimos kalba – lenkų. Tačiau turėdamas auklę lietuvę – aš pirma išmokau kalbėti lietuviškai, negu lenkiškai.

1890 m. mane nuvežė į Vilnių. Aš įstojau į Vilniaus I gimnazijos I klasę. Tačiau 1892 m. mane iš gimnazijos II klasės atėmė ir nuvežė į Petrapilį, kur įstojau į Teisių mokyklą. Ten prie aukštosios mokyklos, prilygstančios Universiteto Teisių Fakultetui, buvo ir vidurinė gimnazijos kurso mokykla. Teisių Mokyklą aš pabaigiau 1901 m. Nors Teisių Mokykla buvo skiriama bajorų luomo vaikams ir joje viešpatavo reakcinė nuotaika, tačiau ir joje buvo grupė jaunimo, nusistačiusio prieš caro valdžią ir palaikančio ryšius su revoliuciniu sąjūdžiu ar bruzdėjimu Universitetuose. Prie tos grupės buvau prisidėjęs ir aš. Persirengę Universiteto studentais mes dalyvavome studentų mitinguose ir su jais politiškai lavinomės. Tatai paveikė mano opozicinį nusistatymą ir revoliucinės literatūros studijas. Baigęs Teisių Mokyklą, gavęs „garbės tarėjo“ („tituliarnyj sovietnik“) rangą ir būdamas automatiškai priskirtas prie Teisingumo Ministerijos aš nenorėjau tarnauti valstybei ir tuojau atsistatydinau. Nors netarnavau, vis dėlto turėjau „atsistatydinti“, nes formališkai be jokio prašymo buvau iš Mokyklos perkeltas į Ministeriją.

Nusistačiau tęsti studijas užsieny. Mano motina, kuri buvo laisvų pažangių pažiūrų, palaikė mano nusistatymą. 1902 m. pardžioje nuvykau į Krokuvą (Galicijoje Austrijos valstybėje) ir įsirašiau į Universitetą, studijuodamas istoriją. Tačiau Krokuvos Universitete išbuvau tiktai pavasario semestrą ir 1902 m. rudenį nuvykau į Paryžių ir įstojau į Politinių Mokslų Mokyklą („Ecole des Sciences Politiques“, ekonomiškai socialinių skyrių „section economique et sociale“).

Paryžiuje Politinių Mokslų Mokykloje buvau nuo 1902 m. rudens iki 1905 m. vasaros. Kai kuriuos dalykus klausiau ir Paryžiaus Universiteto

Teisių Fakultete; kurį laiką lankiau tam tikras paskaitas ir laisvajame Rusų Universitete, veikiančiame Paryžiuje (prof. Maksimo Kovalevskio, prof. de Roberti [mašinėraščio tekste – dr. Robuti – M. M.] paskaitas).

Paryžiuje veikliai dalyvavau lenkų pažangiųjų studentų gyvenime, jų draugijoje – „*Spójnia*“; dalyvavau šių draugijų užsieny organizacijos „*Związek Postępowy Młodzieży Polskiej*“ suvažiavimuose (1902 m. Zuriče, 1903 m. Liege, Belgijoje); 1903 m. buvau šios sąjungos valdybos sekretorium, 1904 m. pirmininku.

Gyvendamas nuo 1892 iki 1901 m. Petrapily ir nuo 1902 iki 1905 m. Paryžiuje ir neturėdamas progos kalbėti lietuviškai, aš buvau užmiršęs lietuvių kalbą. Apie vykstantį lietuvoje tautinį lietuvių renesansą aš žinojau ir turėjau jam simpatijų, tačiau iki 1904 m. aš su juo kontakto neturėjau. 1904 m. į Paryžių atvyko studentas lietuvis Juozas Petrulis (dabar Kaišiadorių gimnazijos mokytojas). Su juo įėjau į artimus santykius. Tai buvo labai švarus žmogus, idealistas ir asketas, didelis lietuvis-patriotas, bet drauge ir gilus humanistas, socialistas-utopistas. Jisai mane labai stipriai paveikė. Nuo to laiko aš ėmiau orientuotis į lietuviškumą. Aš pajutau, kad, nors ir būdamas asmeniškai lenkų kultūros, aš turiu pilietinių pareigų Lietuvai, kurios liaudis man yra artimesnė, negu lenkų liaudis, kurios aš nepažįstu. Aš pajutau, kad Lietuva man yra brangesnė, negu Lenkija, kad tikroji mano tėvynė kaip tik Lietuva. Su Petruliu ir keliais iš Lietuvos kilusiais studentais, Petrulio paveiktais, mes sudarėme draugiją „*Lithuanija*“; jos veikliausiais nariais ir buvome mes su Petruliu. Tačiau mes kalbėjome lenkiškai. Mūsų susirinkimuose Petrulis mums dėstė lietuvių tautinio renesanso istoriją, lietuvių kovą dėl spaudos ir pan. Mes ruošėme lenkų pažangiajam jaunimui paskaitas apie Lietuvą ir lietuvius. Paskaitas laikiau aš, dabartinis Vilniaus Universiteto profesorius Tadas Ivanauskas...

1905 m. pavasarį parašiau savo diplominį darbą ir išlaikiau Politinių Mokslų Mokykloje (Ecole des Sciences Politiques) visus baigiamus egzaminus, išskyrus vieną (socialinės ekonomijos, kuri mano sekcijoje buvo laikoma pagrindiniu dalyku); tą paskutinį vienintelį egzaminą palikau rudenii, pats gi, dar negavęs diplomo, nuvykau vasarai į Lietuvą pas tėvus.

Tai buvo revoliuciniai 1905 metai visoje Rusų Imperijoje, tad ir Lietuvoje, kurioje vyko įdomus valstietiška-lietuviškas revoliucinis sąjūdis. Visa širdimi buvau Revoliucijos pusėje. Sodžiuje buvau įėjęs į kontaktą su vietiniais studentais ir šiaip jaunesniais lietuviais, vadovaujančiais vietos sąjūdžiui (studentu Smolskiu iš Kamajų, kuris vėliau 1919 m. tapo nušautas Pakriauny, kaip komunistas, studentu Jonu Zacharevičium, kuris, būdamas pabaigoje 1905 m. suimtas, 1906 m. pavasarį mirė Kauno kalėjime).

Tų pačių metų spalio mėnesį, Revoliucijai galingai besiplečiant, nuvykau į Vilnių, ten įėjau į kontaktą su vietiniu lenkų socialistiniu ar socializmui artimu jaunimu, ir čia sumaniau įsteigti radikalinės krypties lenkų dienraštį. Lenkų dienraštis tuo laiku Vilniuje ėjo vienas (*“Kurjer Litewski“*) – konservatyvinis, dvasininkų leidžiamas. Mano tėvas buvo mano sumanymui griežtai priešingas, tačiau aš turėjau kelis tūkstančius rublių asmeniškios nuosavybės, kuriuos, man dar mažam esant, man buvo testamentu užrašiusi mano prosenelė (tėvo senelė). Tuos pinigų aš ir panaudojau dienraščiui steigti ir leisti. Tai buvo nelengvas ir nepigus reikalas. Vilniuje trūko lotyniškų raidžių; nuo 1963 m. sukilimo iki 1904–1905 m. Vilniuje buvo draudžiama leisti lenkų kalba laikraščiai ir knygos, o lietuvių spauda lotyniškėmis raidėmis iš viso buvo draudžiama Rusų Imperijoje. Reikėjo vykti į Varšuvą, ten pirkti ir į Vilnių gabenti raidžių komplektus dienraščiui. Spaustuvė, redakcijos įrengimas, raidžių rinkėjų samdymas ir gabenimas iš Varšuvos, nes vietoje jų nebuvo, ir kita – visa tai reikalavo ir darbo, ir lėšų. Įsivaręs į šį darbą aš jau į Paryžių likusį egzaminą laikyti nevažiavau ir taip likau be diplomo iš *Ecole des Sciences Politiques*, kurioje mokinaus 3 metus ir beveik visus egzaminus išlaikiau. Tačiau teisininko diplomą jau turėjau nuo 1901 metų.

Pagaliau nuo 1906 m. vasario mėn. mano įsteigtas dienraštis *„Gazeta Wileńska“* pradėjo veikti. Jo redakcijoje dirbo ir vietiniai, ir iš Varšuvos pakviesti publicistai; buvo ir socialistai, ir šiaip pažangieji žurnalistai ir visuomenės veikėjai, buvo ir lenkai, ir lietuviai; tarp kitų čia pradėjo savo žurnalistinę karjerą vėliau Vilniuje pagarsėjęs, kaip žymiausias Vilniaus publicistas, Liudvikas Abramovičius, taip pat dabartinis Vilniaus universiteto Rektorius prof. Mykolas Biržiška, vienas lenkų socialistų vadų Norbert Barlicki, 1905 m. Varšuvos revoliuciniame sąjūdy pagarsėjęs socialdemokratas Henrikas Ostachiewicz (kiek vėliau nusižudęs), pačioje pradžioje (tuoj ir miręs) žymus lietuvių veikėjas Povilas Višinskis ir kiti. Dienraštis buvo politiškai revoliucinis, sociališkai griežtas, laisvamaniškas, be to, jis kategoringai pabrėždavo Lietuvos, kaip atskiro politinio vieneto, emancipaciją tiek nuo Rusijos, tiek nuo Lenkijos.

Į šį dienraštį įkišau visus savo pinigus. Kai jų pritrūko, susidarė būrys rėmėjų iš pažangiųjų pačios visuomenės sluoksnių, kurie patys apsidėjo tam tikru mokesčiu jam leisti.

Caro valdžiai paleidus I-ją Valstybės Dumą ir reakcijai siausti pradėjus, už griežtai revoliucinio turinio straipsnį *„Ugnies pusrutulius“* („Ogniste polkole“) prokuratūra man iškėlė politinę baudžiamąją bylą Baudž. Stat. 129 §-fo 1 ir 2 p. p. („kurstymas padaryti maišto arba išdavimo darbą“ ir „kurstymas sugriauti esamą valstybėje visuomenės sutvarkymą“). Man grėsė, jei nebūčiau išteisintas, ištrėmimas arba, geriausiu

atveju, vieneri metai tvirtovės. Kadangi dienraštis buvo uždarytas, kadangi padėtis dar kiek svyravo tarp reakcijos ir revoliucijos, aš nusistačiau dar nepasiduoti ir nutariau išvykti į užsienį. Per Žemaitiją pasiekiau Prūsų sieną, ją slapta perėjau ir per Vokietiją nuvykau į Krokuvą Galicijoje (Austrijoje). Krokuvoje ir apsigyvenau 1906 m. rudenį, kaip politinis emigrantas.

Krokuvoje turėjau pažįstamų, tačiau neturėjau nuolatinio darbo. Lėšų gyventi turėjau; jas man siuntė tėvas. Tačiau be darbo nemėgdavau gyventi. Tad susiradau štai kokį. Gyveno Krokuvoje žinomas lietuvių rašytojas, lietuvių kalbos ir literatūros lektorius Krokuvos Universitete Juozas Albinas [mašinėraščio tekste – Alloizas – M. M.] Herbačiauskas. Su juo susipažinau. Pas jį buvo visas draudžiamos lietuvių periodinės spaudos, ėjusios Prūsuoje (lotinų raidėmis) ir skiriamos Didžiajai Lietuvai (Rusų Lietuvai) archyvas: visi komplektai „*Aušros*“, „*Šviesos*“, „*Varpo*“, „*Ūkininko*“, „*Apžvalgos*“, „*Tėvynės sargo*“... Kadangi jau nuo 1904 m. buvau palinkęs į lietuviškumą, tačiau gyvos lietuvių spaudos nebuvau skaitęs, tai nusistačiau pasinaudoti proga ir per tą spaudą išstudijuoti visą lietuvių tautinio renesanso eigą. Tačiau lietuvių kalbos nemokėjau. Tad pradėjau skaityti tą spaudą nuo pirmojo „*Aušros*“ N-rio, drauge besimokydamas kalbos iš skaitymo, Herbačiauskui man padedant. Kadangi mažas vaikas būdamas lietuviškai mokėjau ir kalbėjau, tai dabar greit pramokdavau skaityti lietuviškai ir suprasti. Toliau skaičiau vienas be Herbačiausko pagalbos, tiktai atskirus nesuprantamus žodžius ar jų formas susirašydavau, o Herbačiauskas man vėliau aiškino. Šitaip perskaičiau visą šią spaudą. Beskaitydamas dariau užrašus. Bedirbdamas šį darbą ir įsigilindamas į visą lietuvių tautinio renesanso procesą, sumaniau parašyti apie šį renesansą knygą. Žinoma – lenkiškai, nes lietuviškai tatau padaryti nepajėgčiau. Savo sumanymui įvykdyti suradau ir leidėją, tai buvo bendrovė „*Polskie Towarzystwo Nakladowe*“, kurios priešaky stovėjo du mano pažįstami seni lenkų revoliuciniai veikėjai dar „Proletariato“ organizacijos laikų – marksistas sociologas Liudvik Kulczycki ir Rog [Anastazas Stanislovas – M. M.]; bendrovės buveinė buvo Lvove; bendrovė leisdavo originalines ir verstines knygas visuomeninio turinio, daugiausia socialistinės literatūros. 1907 m. vasarą apsigyvenau Kševočiuose, kaime pas valstietį-ūkininką ir ten pasiremdamas mano tiksliais užrašais parašiau gana stambų 438 spausdintų puslapių veikalą apie Lietuvių Tautos atgimimą; rašinys pavadintas „*Litwa*“. Tai buvo pirmoji sistematinga Lietuvių tautinio renesanso istorija; pirma ne tiktai lenkų, bet ir lietuvių literatūroje. Knyga buvo baigta spausdinti 1908 m. Lietuviai ją gėrėjosi. Mano vardas iš karto pagarsėjo lietuvių tarpe ir man atidarė platų kontaktą su visa lietuvių inteligentijos visuomene. Nors

rusų cenzūra uždraudė šią knygą pardavinėti Rusijoje, tačiau ji plačiai pasklido ypač Lietuvoje.

1908 m. grįžau iš emigracijos Lietuvon. Į Rusų Imperiją įvažiavau sveltumu pasu. Tada jau buvo aišku, kad Revoliucija tuo tarpu yra baigta ir kad įsigalėjo reakcija. Amžinai sėdėti Krokuvoje ir laukti carinio režimo žlugimo nenorėjau. Grįžau, kreipiausias pas tardytoją, kuris vedė mano bylą ir kuris paliko mane laisvą iki teismo man (mano tėvui) už mane įnešus kauciją. 1909 m. pradžioje mane teisė Vilniaus Teismo Rūmai, dalyvaujant luomų atstovams. Mane gynė geriausias Vilniaus Advokatas Tadas Wróblewski. Pagrindiniu kaltinimu Rūmai mane išteisino dėl stokos įrodymų, kad straipsnis, už kurį buvau patrauktas atsakomybėn, yra mano parašytas. Pripažino mane kaltą tikrai neatsargumu kaip redaktorių, ir nubaudė 400 rublių piniginių baudos.

Tais pačiais 1909 m. pas advokatą Tada Wróblewską įsirašiau advokato padėjėju. Apsigyvenau vėl Vilniuje. Advokato profesija nelabai mane žavėjo. Buvau kiek užsiėmęs advokato praktika, tačiau nedaug. Tik tai tiek, kiek buvo būtina stažui atlikti. Mane labiau traukė visuomeninis veikimas ir publicistika. Palaikydavau santykius su vietos lietuviais, ypač kairiuoju sparnu („Lietuvos Žinios“, iš dalies lietuviais socialdemokratais), su gudais („Naša Niwa“, broliai Luckevičiai, Lastauskas, Vlasovas [mašininraščio tekste – Ulazovas – M. M.] ir kiti) ir su pažangiaisiais lenkais. Dalyvavau redakcijoje „Przegląd Wileński“ ir „Kurier Krajowy“; rašydavau į „Lietuvos Žinias“ ir į kai kuriuos pažangiuosius lenkų laikraščius Varšuvoje. Laikydavau paskaitėles socialistiniuose lenkų gimnazistų rateliuose ir dalyvavau jų susirinkimuose. Palaikydavau santykius su pažangiaisiais žydais (broliais Rommais, Bramsonu, dr. Šabadu, Uriju Kacenenbogenu). Dalyvavau „Lietuvių Dailės Draugijos“ valdyboje. Krokuvoje išleidau knygelę „Litwini w Prusiech Książących“.

1909 m. vedžiau mano tolimesnę giminaitę Reginą Römeraitę. Tačiau su žmona nesugyvenome gerai ir jau 1910 m. persiskyrėme. Tais pačiais metais gimė mano duktė Celina Römeraitė, kuri pasiliko pas motiną ir iki šiol ją mažai pažįstu, nors su ja susirašinėju ir ją šelpiu. Šiuo laiku ji gyvena Varšuvoje.

Pirmojo imperialistinio karo metu, 1915 m. pradžioje, aš buvau Vilniaus Teismo Rūmų priimtas į prisiekusiųjų avokatų skaičių. 1915 m. aš nuvykau į Lenkiją. Ten buvau per visą vokiečių okupacijos laiką. Tuo laiku, jau nuo karo pradžios, aš pritariau Juozo Pilsudskio idėjai iškelti Lenkijos Nepriklausomybės vėliavą ir kovoti prieš carinę Rusiją šios Nepriklausomybės vardu. Mano manymu kova dėl Lenkijos Nepriklausomybės esanti įžanga į kovą arba avangardinė kova dėl visų carizmo pavergtų tautų, ypač dėl Rusų Imperijos vakarų pakraščių tautų, jų tarpe ir

dėl mano tėvynės Lietuvos, laisvės. Pilsudskio lenkų legionus idealizavau. Nesitikėjau, kad šio sąjūdžio evoliucija ir padariniai nukryps į lenkų nacionalizmą ir kad ateis laikas (deja, jis greit atėjo), kai Pilsudskis ims grobti Lietuvos žemes (Vilnių). 1915 m. iš Rusų Imperijos per Rumuniją ir Austriją nuvykau į Austrų okupuotą Lenkijos dalį. Pagaliau buvau įstojęs į lenkų legionus eiliniu kareiviu, buvau fronte, dalyvavau mūšiuose Voluinės Poliesėje. Susirgęs ir patekęs į liginę, pasiliuosavau, slaptai apsigyvenau Varšuvoje, stengiausi grįžti į Lietuvą, tačiau nepavyko – vokiečiai okupantai neleido. Pagaliau vokiečiai mane patalpino į belaisvių stovyklą Kališo apylinkėje. Įtakingų žmonių protekcijos dėka 1917 m. rugsėjo mėn. buvau iš stovyklos paleistas, tačiau man į Lietuvą grįžti vokiečiai vėl neleido. Kaip tik tuo laiku vokiečiai buvo perdavę teismus Lenkijoje patiems lenkams valdyti. Pasisūliau lenkų teismo tarnybai ir tuojau tapau paskirtas taikos teisėju į Kolno miestą Lomžos apygardoje. Šioje vietoje buvau nuo 1917 m. rugsėjo mėn. iki 1918 m. rudens. 1918 m. rudenį buvau paskirtas teisėju į Lomžos apygardos teismą.

Ten tarnaudamas ir nieko bendra su politika neturėdamas staiga 1919 m. pavasarį buvau Juozo Pilsudskio iššauktas į Varšuvą, kur man buvo pasiūlyta sudaryti Vilniuje laikinąją Lietuvos valdžią, į kurią įeitų vietos lenkai, lietuviai ir gudai. Pasiūlymo nepriėmiau, griežtai nuo šitokios veiklos atsisakiau, nes Pilsudskio veržimąsi į Lietuvą smerkiau ir laikiau tai imperializmo aktu, kenksmingu Lietuvai ir lietuviams.

Lomžos Apygardos Teisme pasilikau teisėju dar iki 1920 m. pavasario. Buvau nusistatęs grįžti į Lietuvą, tiktai jau ne į Lenkų užimtą Vilnių. Pasibaigus 1919 m. buvau padavęs atsistatydinimo prašymą ir pagaliau 1920 m. kovo mėn. grįžau į Lietuvą – į Kauną.

Lietuvoje nuo 1920 m. birželio mėn. buvau paskirtas Kauno Apygardos Teismo teisėju. Tų pačių metų rugpjūčio mėn., kai sovietai perdavė Vilnių Lietuvai, buvau paskirtas Vilniaus Apygardos Teismo teisėju. Tačiau generolui Želigovskiui spalio mėn. užėmus Vilnių ir čia paskelbus „Vidurinę Lietuvą“, aš lapkričio mėn. per Suvalkus Marijampolę grįžau į Kauną, kur vėl buvau paskirtas į Kauno Apygardos Teismą. 1921 m. buvau paskirtas Vyriausiojo Tribunolo teisėju.

1922 m., kai Kaune buvo įsteigtas Lietuvos universitetas, aš buvau docento titulu paskirtas į Teisių Fakultetą. Man tapo pavesta konstitucinės (valstybinės) teisės katedra. Tačiau įėjęs į profesūrą aš pasilikau ir Vyriausiojo Tribunolo teisėju iki 1928 m., kada iš Tribunolo išėjau. 1923 m. buvau pakeltas į ekstraordinarinį profesorius. 1924 m. Universiteto deleguotas dalyvavau tarptautiniame Sociologijos Kongrese Romoje. 1926 m. Teisių Fakultetas išspausdino pirmąjį mano stambesnę teisės mokslo veikalą „*Reprezentacija ir Mandatas*“. Tais pačiais 1926 m. buvau

išrinktas prorektoriumi 1926–1927 mokslo metams. Tais pačiais 1926 m. buvau pakeltas į ordinarinius profesorius. 1927 m. buvau išrinktas Lietuvos Universiteto Rektoriumi 1927–1928 mokslo metams. 1926 ir 1927 m. Lietuvos Teisininkų paskelbtame konkurse laimėjau premiją, patiekdamas rašinį tema „*Administracinis Taismas*“. Šią knygą 1928 m. išleido Teisių Fakultetas. 1928 m. išėjo mano knygelė „*Lietuvos valstybės konstitucijos reforma*“, kaip priedas prie Lietuvos Teisininkų Draugijos leidžiamo žurnalo „*Teisė*“.

1928 m. išėjau iš Vyriausiojo Tribunolo. Tais pačiais 1928 m. buvau paskirtas naujai įsteigtos Valstybės Tarybos nariu, pasilikdamas kartu Universitete. Valstybės Taryboje buvau iki 1931 m. Iš karto dalyvavau visuose jos darbuose, vėliau dirbau Teismų santvarkos komisijoje ir pirmininkavau Civilinės metrikacijos komisijoje bei Administracinio Teismo komisijoje. Įsitikinęs, kad Valstybės Tarybos darbas yra mažai vaisingas, aš 1931 m. iš jos išėjau, dar iki 1933 m. bendradarbiaudamas joje, kad ir nebūdamas jos nariu, tol, kol buvo užbaigti civilinės metrikacijos ir civilinių jungtvių įstatymų projektai ir administracinio teismo įstatymo projektas. Pastarajam projektui surašiau ir aiškinamąjį raštą.

1930 m. „Ost-Europa Institut in Breslau“ Vokietijoje išleido mano parašytą šiam Institutui prašant knygelę „*Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928*“. 1932 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą „*Dabartinės Konstitucijos*“, kurios vieną dalį sudarė studentų teisininkų grupės man vadovaujant išverstos į lietuvių kalbą aštuonių valstybių konstitucijos (Prūsų, Airijos, Serbų-Kroatų-Slovėnų, Norvegijos, Turkijos, Rumunijos, Dancigo ir Lenkijos), o kitą dalį sudarė mano straipsniai dėl kiekvienos šių konstitucijų, liečią atitinkamos valstybės naujausią politinę istoriją ir konstitucijos komentarą. Prieš tai, apie 1926–1927 m. buvau paskelbęs „*Teisės*“ žurnalo priede Belgų, USA, SSSR, Šveicarijos, Vokiečių Reicho, Latvijos, Estijos ir Suomijos konstitucijų tekstus be jokių komentarų, išverstus į lietuvių kalbą taip pat studentų grupės man vadovaujant. 1931 m. buvau Vytauto Didžiojo Universiteto deleguotas į College de France Paryžiuje 400 metų jubiliejaus iškilmės, kuriose dalyvavau ir įteikiau mūsų Universiteto adresą.

1932 m., kai Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija iškėlė Lietuvai bylą Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Tribunole Haagoje dėl tariamojo Klaipėdos autonominio statuto pažeidimo Klaipėdos Gubernatoriui atleidus Klaipėdos Direktorijos Pirmininką, tai kadangi Tarptautinio Tribunolo sąstate teisėjo lietuviu nebuvo, einant gi šio Tribunolo statutu šiuo atsitikimu valstybė bylininkė galėjo paskirti ad hoc vieną teisėją savo pilietį (t. vad. tautinis teisėjas ad hoc), tai šiuo tautiniu teisėju ad hoc šios bylos sprendime dalyvauti Lietuva paskyrė mane. Byla buvo

sprendžiama Haagoje nuo birželio iki rugpjūčio 11 d. Tai buvo darbas man labai įdomus. Sprendime, kuris buvo daromas pustrėčio mėnesio, dalyvavo penkiolika nuolatinųjų Tribunolo teisėjų ir aš, kaip tautinis teisėjas. Byla buvo Lietuvos tezių naudai išspręsta.

1932 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą „*Konstitucinės ir Teismo teisės pasieniuose*“. 1933 m. „*Žurnalistikos kursai namie*“ išleido atskira knygele mano šiuose kursuose skaitytas paskaitas: „*Svarbiausios valstybės problemos Italų fašizme ir Sovietuose*“. 1933 m. buvau išrinktas Vytauto Didžiojo Universiteto Rektoriumi 1933–1936 m. trimečiui. Tais pačiais 1933 m. rudenį man teko dalyvauti Lietuvos delegacijos sąstata Tautų Sąjungos plenumo sesijoje Ženevoje, kaip Klaipėdos teisinių klausimų ekspertui, nes tuo laiku buvo kilę tam tikri teisiniai ginčai tarp Lietuvos ir Paryžiaus 1924.V.8 konvencijos signatarų dėl tam tikrų Lietuvos išleistų įstatymų statutingumo.

1934 m. pradžioje buvau rimtai susirgęs širdimi ir pavasarį išvykau gydytis į Marienbadą Čekoslovakijoje, kur man dar blogiau pasidarė ir jau buvau pasiruošęs mirti; pagijau tiktai grįžęs į Lietuvą prof. dr. Guda-
vičiaus gydomas.

Tais pačiais 1934 m. Teisių fakultetas išleido mano knygos „*Valstybė*“ I tomą, kuriuos II tomą išleido 1935 m. 1935 m. buvau išrinktas Lietuvių-Prancūzų Draugijos pirmininku, kuriuo buvau iki 1940 m. Tais pačiais 1935 m. Paryžiaus Universiteto Teisių Fakultetas per mūsų Teisių Fakultetą mane pakvietė skaityti viešųjų paskaitų aname Fakultete Paryžiuje. Drauge mane pakvietė viešųjų paskaitų skaityti ir esąs prie Paryžiaus Teisių Fakulteto Lyginamosios Teisės Institutas. Šias paskaitas laikiau Paryžiuje 1935 m. gruodžio mėn. Abi paskaitos lietė teisinius Klaipėdos autonomijos klausimus. Be to, buvau Paryžiuje pakviestas paskaitai ir „Cornagie Taikos Fondo“ Europos Centro apie regionalinę Pabaltijo Santarvę. 1936 m. pavasarį buvau pakviestas viešoms paskaitoms Švedijos Lundo, Stokholmo ir Upsalos Universitetų. Šias paskaitas šiuose trijuose Universitetuose ir atlikau; jos visos trys buvo pavestos teisiniams Klaipėdos autonomijos klausimams.

Tenka pastebėti, kad maždaug nuo 1932 m. ar 1933 m. iki 1939 aš dalyvavau tam tikroje konsultantų komisijoje teisiniais Klaipėdos reikalais, sudarytoje Kaune prie Ministerių Kabineto. Tiksliai neatsimenu kuriais metais [1932 – M. M.] Teisių Fakultetas už mano mokslo darbus man suteikė teisių daktaro laipsnį. 1936 m. Vytauto Didžiojo Universitetas mane vėl išrinko Rektorium antram 1936–1939 m. trimečiui. 1937 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą „*Lietuvos Konstitucinės Teisės Paskaitos*“ (I dalis). Tais pačiais 1937 m. dalyvavau Paryžiuje Tarptautinio Intelektualinio Bendradarbiavimo Konferencijoje, kur skaičiau referatą

apie Pabaltijo ir Skandinavų kraštų tarptautinį bendradarbiavimą (tuo laiku nuo 1935 m. buvo pradėta daryti kasmet regionalinės tarptautinio bendradarbiavimo komisijų konferencijos, kuriose dalyvavo Lietuva, Latvija, Estija, Suomija, Švedija, Danija ir Norvegija; kaip Universiteto Rektorius turėjau ex officio pirmininkauti tautinei Lietuvos tarptautinio bendradarbiavimo komisijai, kuri buvo įsteigta prie Užsienio Reikalų Ministerijos).

1937 m. rudenį Haagoje įvyko pirmas ir 1938 m. pavasarį antras Danų-Lietuvių Konciliacijos Komisijos susirinkimas svarstyti ginčą, kilusį tarp šių dviejų valstybių dėl atsiskaitymo tarp Lietuvos valstybės ir Danų firmos Hojgard, Šulc ir Ko už šios firmos atliktus einant sutartimi darbus – tiltai geležinkelio linijoje Šiauliai-Kretinga ir Klaipėdos uosto praplėtimas (Lietuva atsiskaitė doleriais, Danija rėmė firmos reikalavimą mokėti litais). Aš buvau nuolatinis, Lietuvos paskirtas, šios Komisijos narys ir dalyvavau šiame darbe, kaip toks. Be to, 1938 m. vasarą taip pat Haagoje dalyvavau Nuolatiniaame Tarptautiniame Teisingumo Tribunole, kaip Lietuvos paskirtas šio Tribunolo tautinis teisėjas ad hoc byloje tarp Estijos ir Lietuvos dėl Estijos globojamos Estų akcinės bendrovės, reiškančios pretenzijas į siaurąjį geležinkeliuką Panevėžys-Saldutiškis Lietuvoje.

Antrą kartą toje pačioje byloje dalyvavau Haagos Tribunole 1939 m. sausio-vasario mėn., kol byla buvo išspręsta Tribunolo 1939.II.28 sprendimu.

1939 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą „*Konstitucinės institucijos*“ I tomas: *Suverenitetas*“. Be to, tarp 1922–1940 m. aš paskelbiau visą eilę teisinio turinio straipsnių žurnaluose „*Teisė*“, „*Vairas*“, „*Kultūra*“, rumunų „*Revista da Drapt Public*“, prancūzų „*Revue de Droit Public*“, „*Revue generale de Droit International Public*“, „*Esprit International*“, „*Revue Internationale Francaise de Droit des gens*“ ir kituose ir „*Lietuviškoje Enciklopedijoje*“, kurioje esu viešosios teisės skyriaus redaktorius. 1939 m. „*Grupy polskie porozumien prawniczych z zagranicą*“ Varšuvoje išleido mano knygeleę lenkų kalba: „*Organizacja wladzy politycznej w rozwoju konstytucyjnym Republiki Litewskiej*“.

Nuo 1939 m. rudens nebesu Universiteto Rektoriumi. Perkėlus Teisių Fakultetą iš Kauno į Vilniaus Universitetą – aš nuo 1940.I.1 apsigyvenau Vilniuje. Lietuvai įsijungus į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą ir reformavus buv. Teisių Fakultetą, aš nuo 1940 m. rudens semestro esu paskirtas ordinariniu profesorium į Vilniaus Universiteto Teisės Mokslų Fakultetą, kur man tapo pavesta konstitucinės teisės katedra. Šiais mokslo metais dėstau joje Tarybų konstitucinės teisės kursą ir Lietuvos TSR konstitucinės teisės kursą.

Mano asmeniniame gyvenime svarbiausias atsitikimas yra tai, kad 1938 m. pradžioje aš antrą kartą vedžiau. Susituokiau su Jadvyga Čepaite, kilusia iš Rokiškio apskrities. Su pirma žmona buvau perskirtas, jai prašant, Vilniaus Reformatų Konsistorijos 1932 m. sprendimu. Remdamasis šiuo sprendimu aš su antra žmona Jadvyga padarėme jungtuvių aktą Jungtuvių registro Įstaigoje Rygoje (Latvijoje). Iš šių jungtuvių 1938.XI.8 gimė duktė Konstancija-Michalina ir 1940.I.26 – duktė Jadvyga-Magdalena.

Mykolas Römeris

**PROF. MYKOLO RÖMERIO
KELIONIŲ Į UŽSIENIUS SĄRAŠAS**

A. Kelionės ir gyvenimas užsieny studijų reikalais

1902 m.

pav. semestras. Krokuva (Austrija). Studijos Universitete.

1902–1905 m.

Paryžius (Prancūzija). Studijos Politinių Mokslų Mokykloje.

B. Politinė emigracija

1906–1908

Krokuva (Austrija).

C. Turistinio pobūdžio kelionės

1909

Austrija (Viena), Šveicarija, Prancūzija (Paryžius).

1914

Austrija, Vengrija, Serbija, Bulgarija, Turkija (Konstantinopolis),
Graikija (Atėnai, Korfu), Italija (Venecija, Milanai),
Šveicarija (Zurich).

1926

Latvija (Riga), Estija (Tallinas),
Suomija (Helsinki, Vipuri, Ulceborges, Rovaniemi).

1935

Ta pati kelionė per Latviją, Estiją į Suomiją
(iki Petsamo ir Žvejų pusiasalio).

D. Gyvenimas užsieny dėl karo aplinkybių

1915–1920

Lenkija (įvairios vietos – Varšuva, Lomža, Kolno...).

Nuo **1917–1920** teisėjo tarnyba.

E. Sveikatos taisymas

1910

Karlsbadas (Austrija).

1934

Marienbadas (Čekoslovakija).

1937

Nanheimas (Vokietija).

F. Kelionės mokslo reikalais

1924

Roma (Italija). Tarptautinis Sociologijos Kongresas.

1931

Paryžius (Prancūzija). College de France 400 metų jubiliejus.

1935

Paryžius (Prancūzija). Viešųjų paskaitų laikymas
Paryžiaus Universiteto Teisių Fakulteto kvietimu.

1936

Lundas, Stokholmas ir Upsala (Švedija). Viešosios paskaitos
šių trijų miestų Universitetuose jiems kviečiant.

1937

Paryžius (Prancūzija). Referatas apie regionalinį
Pabaltijo ir Skandinavų kraštų intelektualinį
bendradarbiavimą Tarptautinio Intelektualinio
Bendradarbiavimo Konferencijoje.

G. Valstybiniais reikalais

1932

Haaga (Olandija). Dalyvavimas Nuolatiniame
Tarptautinio Teisingumo Tribunole sprendžiant
Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos
Lietuvai iškeltą bylą dėl autonominio Klaipėdos krašto
statuto aiškinimo.

1933

Ženeva (Šveicarija). Dalyvavimas Lietuvos delegacijos
sąstata Tautų Sąjungos plenumo sesijoje, kaip teisinio
eksperto Klaipėdos klausimais.

1937–1938

Dalyvavimas Danų-Lietuvių Konciliacijos Komisijoje
kilus tarp Danijos ir Lietuvos ginčui dėl atsiskaitymo
su Danų firma dėl geležinkelio tiltų ir Klaipėdos uosto statybos.

1938–1939

Haaga (Olandija). Dalyvavimas Nuolatiniame
Tarptautinio Teisingumo Tribunole sprendžiant Estijos
Lietuvai iškeltą bylą dėl Estų akcinės bendrovės
pretenzijų į siaurąjį geležinkeliuką Panevėžys-Saldutiškis.

Mykolas Römeris

PROF. MYKOLO RÖMERIO SPAUSDINTŲ DARBŲ SĄRAŠAS

Atskiri leidiniai:

1. „*Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*“; Krokuvos žurnalo „Kultura“ leidinys, 1906 m. Krokua, 39 psl.
2. „*Litwa*“; išleido „*Polskie Towarzystwo Nakladowe*“, 1908 m., Lwow, 436 psl.
3. „*Litwini w Prusiacz Ksiązeczycch*“; žurnalo „*Swiat Slowianski*“ leidinys, 1912 m., Krakow, 54 psl.
4. „*Litewskie Stronnictwa polityczne*“; I dalis; laikraščio „*Nowiny Wilenskie*“ leidinys, 1921 m., Wilno, 117 psl.
5. „*Trečiasis Tarptautinis Sociologijos Kongresas Romoje*“; Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1925 m., Kaunas, 13 psl.
6. „*Reprezentacija ir Mandatas*“; Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1926 m., Kaunas, 301 psl.
7. Belgų, Usa, SSSR, Šveicarijos, Vokiečių Reicho, Latvijos, Estijos ir Suomijos konstitucijų tekstai lietuvių vertime; vertimas padarytas grupės studentų-teisinių prof. Romeriui vadovaujant; žurnalo „*Teisė*“ leidinys, 1927–1928 m. Kaunas, 114 psl.
8. „*Administracinis Teismas*“; Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1928 m., Kaunas, 341 psl.
9. „*Lietuvos Valstybės Konstitucijos Reforma*“; „*Teisės*“ žurnalo leidinys, 1928 m., Kaunas, 41 psl.
10. „*Valstybės Taryba*“; „*Teisės*“ žurnalo leidinys; 1929 m. Kaunas, 14 psl.
11. „*Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928*“; išleido Ost-Europa Institut in Breslau“, 1930 m., 41 psl.
12. „*Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*“; Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys; 1932 m., Kaunas, 186 psl.
13. „*Svarbiausios valstybės problemos Italų fašizme ir Sovietuose*“; „*Žurnalistikos kursai namie*“ leidinys, 1933., Kaunas, 42 psl.
14. „*Dabartinės konstitucijos*“; (Antrojoje knygos dalyje Prūsų, Airijos, Serbų-Kroatų-Slovėnų karalystės, Norvegijos, Turkijos, Rumunijos, Dančigo ir Lenkijos konstitucijų tekstai lietuvių vertime, padarytame grupės studentų vadovaujant prof. Römeriui), Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1932 m., Kaunas, 238+229 psl.
15. „*L'Evolution constitutionnelle de la Lithuanie*“; išleido rumunų žurnalas „*Revista da Droipt Public*“, 1934 m., Bucarest, 19 psl.

16. „Valstybė“, I tomas; Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1934 m., Kaunas, 340 pusl.
17. „Valstybė“, II tomas; V. D. Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1935 m., Kaunas, 412 pusl.
18. „Le Juridiction d-ta „Statutaire“ en Lithuanie en ce qui concerne le Territoire autonome de Memel“; išleido prancūzų žurnalas „Revue Internationale Francaise de Droit des Gens“ 1936 m., Paris, 16 pusl.
19. „Le systeme juridique des garanties de la Souverainite de la Lithuanie sur la territoire de Memel“; išleido prancūzų žurnalas „Revue Generale de Droit International Public“, 1936 m., Paris, 13 pusl.
20. „L’organisation de l’Est Europeen par voie de solidarite regionale et interregionale“; išleido „Revue de Droit International“, 1937 m., Paris, 30 pusl.
21. „Lietuvos Konstitucinės Teisės Paskaitos“, I dalis; Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937 m., Kaunas, 520 pusl.
22. „Zaslugi Ludvika Krzywickiego wobec nauki litewskiej“; išleido „Instytut gospodarstwa społecznego“, 1938 m., Warszawa, 8 pusl.
23. „Sovietų naujoji 1936 metų Konstitucija“; Kultūros švietimo draugijos leidinys, 1938 m., Kaunas, 42 pusl.
24. „Konstitucinės Institucijos“, I tomas: „Suverenitetas“; Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1939 m., Kaunas, 272 pusl.
25. „Organizacja wladzy politycznej w rozwoju konstytucyjnym Republiki Litewskiej“; išleido „Grupy polskie porozumien prawniczych z zagranica“, 1939 m., Warszawa, 32 pusl.

Be to, yra daug straipsnių šiuose laikraščiuose:

lenkų žurnalai „Kultura“ (Krokuva), „Prawda“ (Varšuva), „Zaranie“, „Zbliska i zdaleka“ ir kiti prieš pirmąjį imperialistinį karą, ir dienraščiai „Gazeta Wilenska“, „Kurjer Krajowy“, žurnalai „Przegląd Wilenski“, „Świat Słowiański“ ir kiti,

lietuvių žurnalai „Teisė“, „Vairas“, „Kultūra“, „Lietuviškoji Enciklopedija“....

rumunų žurnalas „Revista da Drapt Public“,

prancūzų žurnalai „Revue de Droit Public“, „Revue de Droit International“, „Revue Generale de Droit International Public“, „Revue Internationale Francaise de Droit des gens“, „Esprit International“.